

NEGATIVNI ODNOS RODITELJA I AGRESIVNOST ADOLESCENATA: ULOGA SPOLA RODITELJA I SPOLA DJETETA¹

PETAR BEZINOVIĆ • SANJA SMOJVER • AŽIĆ

primljeno: listopad 1999.
prihvaćeno: travanj 2000.

Izvorni znanstveni članak
UDK: 159.922.8

U radu se provjerava odnos između percipirane razine negativnih odnosa s majkom i ocem i manifestnog agresivnog ponašanja djevojaka i mladića u dobi od 15 do 19 godina. Istraživanje je provedeno na uzorku od 2324 učenika svih srednjih škola u Primorsko-goranskoj županiji.

Rezultati potvrđuju značajno izraženiju manifestnu agresivnost mladića u odnosu na djevojke, ali isto tako upućuju i na različite efekte negativnih odnosa s majkom i ocem na agresivnost djevojaka i mladića. Iako se negativni odnos i s majkom i s ocem pokazuje značajnim čimbenikom agresivnosti i mladića i djevojaka, negativni odnos s ocem nema toliko značajne efekte na agresivnost djevojaka koliko na agresivnost mladića.

Da bi se iskazivala relativno visoka agresivnost djevojaka, dovoljno je već i postojanje negativnog odnosa s majkom, dok je agresivno ponašanje mladića značajno pojačano postojanjem negativnih odnosa s ocem, bez obzira na kvalitetu odnosa s majkom.

Rezultati istraživanja razmatraju se u kontekstu diferencijalnog značenja odnosa s roditeljima različitog spola na razvoj ličnosti u adolescenciji.

Ključne riječi: adolescencija, agresivnost, odnosi s roditeljima, privrženost

UVOD

Agresivnost mladih jedan je od ozbiljnijih društvenih problema. Žrtve nasilničkog ponašanja sve su češće. Crne kronike u novinama ispunjavaju alarmantni naslovi.

Agresivnost se definira kao skup oblika ponašanja koji uključuju tjelesno ili mentalno ozljeđivanje drugih ljudi (Loeber i Hay, 1997), ili kao destruktivno ponašanje usmjereno kažnjavanju i ozljeđivanju drugih ljudi ili uništavanju objekata (Spielberger i sur., 1983). Nasilje, koje je s agresivnošću povezano, definira se kao ponašanje koje ima za posljedicu tjelesno ili mentalno ozljeđivanje, a u težim oblicima uključuje fizički napad, silovanje, pljačku i ubojstvo.

Iako se agresivnost, kao bitno obilježje ponašanja čovjeka, razmatra u brojnim teorijama, i široko je istraživana, smatra se da još nije zadovoljavajuće objašnjena. Kontroverze i nejasnoće vezane uz pojavu maloljetničke agresivnosti i nasilja još su uvijek aktualne u psihologijskoj znanosti (Loeber i Stouthamer-Loeber, 1998).

Meta-analizom većeg broja metodološki različitih istraživanja agresivnosti Miles i Cary (1997) nalaze da se približno 50% varijance agresivnosti može objasniti genetskim čimbenicima, a ostatak socijalnom okolinom. Genetski, nasljedni faktori dobivaju sve veću važnost procesom odrastanja i starenja, dok se utjecaj okoline smanjuje. Kod mladih ljudi veće je značenje utjecaja okoline, a posebice je značajan utjecaj obiteljskih odnosa. Analize i usporedbe maloljetničke delinkvencije i kriminaliteta odraslih (Carey, 1994; Gottesman i Goldsmith, 1994; Rowe, 1990; Rowe i Rodgers, 1989) pokazuju da je maloljetnička delinkvencija u najvećoj mjeri određena faktorom socijalne okoline, dok je kriminalno

¹Rezultati ovog istraživanja temeljeni su na podacima prikupljenim tijekom realizacije projekta pod nazivom "Analiza rizičnih oblika ponašanja srednjoškolaca u Primorsko-goranskoj županiji" u svibnju 1999. godine. Istraživanje je financijski pomogao Upravni odjel za zdravstvenu zaštitu i socijalnu skrb Županije Primorsko-goranske.

*Kontakt adresa: Dr.sc. Petar Bezinović, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Rijeci. E-mail: petar.bezinovic@ri.tel.hr

ponašanje odraslih u većoj mjeri određeno genetskim faktorima. Ovi podaci upućuju na opravdanost stajališta da socijalni faktori, poput imitiranja ponašanja roditelja, osjećaja pripadnosti grupi, ili imitiranja vršnjaka, vrlo važni za inicijaciju i rano usvajanje agresivnog ponašanja.

Izraženost hostilnosti i agresije u djetinjstvu jedan je od najpouzdanijih prediktora kasnijeg delinkventnog ponašanja i korištenja alkohola i droga (Dryfoos, 1990; Farrington, 1991; Loeber, 1988). Manifestiranje agresivnosti u djetinjstvu važan je pokazatelj postojanja rizika za maloljetničku delinkvenciju i kriminalno ponašanje u odrasloj dobi (Farrington i sur., 1990). Agresivno je ponašanje već u dobi od 8 do 10 godina, povezano s ozbiljnim antisocijalnim ponašanjem u adolescenciji i kasnijem životu (Robins, 1966). Što je agresivno ponašanje češće i što je veći varijabilitet takvoga ponašanja, to je rizik da će se antisocijalno ponašanje nastaviti veći (Blumstein i sur., 1985). Stoga je prevencija agresivnosti mladih bitna za njihovu kvalitetniju socijalnu prilagodbu i osobni razvoj. Pri tome se ključnom pokazuje uloga roditelja.

Značenje roditeljskih odnosa i psihološkog funkcioniranja djece, klasično je i jedno od temeljnih pitanja razvojne psihologije i psihologije ličnosti. Brojni teorijski pravci i gotovo sve značajnije teorije ličnosti, naglašavaju značenje odnosa s roditeljima za razvoj pojedinca. Iako su istraživanja roditeljskih odnosa danas vrlo aktualna, ona uglavnom samo potvrđuju teorijske postavke "starih" teorija ličnosti. U suvremenoj se literaturi praktički zaboravlja značenje teorija Alfreda Adlera (1929), Karen Horney (1945), te posebice Carla Rogersa (1959), koji su naglašavali sržno značenje roditeljskog ponašanja za poticanje ili blokiranje razvoja genetskih potencijala osobe.

Za Adlera je negiranje djeteta od strane roditelja najjači čimbenik blokiranja djetetovog razvoja. Negirano ili neželjeno dijete ne upoznaje ljubav, podršku i uzajamnost u roditeljskom domu, te stoga izuzetno teško može razviti ove kapacitete kod sebe samoga. Takva djeca (ljudi) jednostavno ne vjeruju da

mogu biti korisni drugima, da mogu zadobiti njihovu ljubav i poštovanje. Oni su hladni i često agresivni.

Obilježja ličnosti nevoljene djece mogu se, u njihovom najistaknutijem obliku, uočiti analizom biografija velikih neprijatelja čovječanstva. Zajednička im je osobina da su kao djeca bili loše tretirani. Zato su razvili tvrdoću karaktera, ljubomoru i mržnju; oni ne mogu podnijeti tuđu sreću (Adler - prema Ansbacher i Ansbacher, 1956, str. 371).

Po Karen Horney "tiranija zahtjeva", slično kao i po Rogersu "vrijednosni uvjeti" koje roditelji postavljaju djeci, blokiraju aktualizacijsku tendenciju, to jest prirodnu težnju ka optimalnom funkcioniranju organizma. "Moraš ovo...", "Ne smiješ ono...", "Vrijediš ako...", "Volim te ako ..." primjeri su često iracionalnih roditeljskih uvjeta koji određuju negativni razvoj samopoimanja djeteta, neprihvatanje sebe samoga, a slijedom toga i neprihvatanje drugih i svijeta oko sebe.

Suvremeni pristupi praktički slijede istu paradigmu i redovito potvrđuju polazne hipoteze o značenju negativnih odnosa s roditeljima za psihološku prilagodbu djece. Ovakvi odnosi su posebno bitni za razumijevanje razvoja agresivnog ponašanja (Shaffer, 1979). Asocijalno ponašanje djeteta tijesno je povezano s hladnim odnosom i s emocionalnim odbacivanjem djeteta (Haapasalo i Tremblay, 1994; Hojat, 1994; Kuterovac-Jagodić i Keresteš, 1997). Hostilan odnos roditelja podrazumijeva nezadovoljavanje djetetovih potreba i očekivanja. Frustrirano dijete može reagirati agresivno što dodatno provocira agresivno ponašanje roditelja i, sukladno frustracijsko-agresivnoj teoriji (Dollard i sur. 1939., prema Hojat, 1994), stvara zatvoreni krug odbacivanja i agresije. Ideologija da dijete treba disciplinirati primjenom fizičke sile i podređivanjem, nije sukladna rezultatima istraživanja koja govore da između kažnjavanja nepoželjnog ponašanja i agresivnosti djece postoji kompleksan odnos: kažnjavanje djece neposredno inhibira agresivno ponašanje u situaciji u kojoj je primijenjena kazna, ali prečesto kažnjavanje uzrokuje agresivno ponašanje djece izvan konteksta kažnjavanja, npr.

u interakciji s drugom djecom (Shaffer, 1979). I izloženost samo psihičkom zlostavljanju putem roditeljskog kritiziranja i verbalne hostilnosti, pokazuje se važnim prediktorom eksternaliziranih (agresivnost prema vani) i internaliziranih (agresivnost prema unutra) problema (Barber, 1996; McGee i sur., 1997). Vjerojatno najbolje objašnjenje ovih nalaza pružaju teorije socijalnog učenja koje naglašavaju modeliranje agresivnog ponašanja kod djece agresivnih roditelja. Djeca agresivnih roditelja koji ne kontroliraju svoju agresivnost, imaju manju šansu naučiti kontrolirati svoje negativne impulse.

Dok su se starija istraživanja, prvenstveno temeljena na teoriji privrženosti (Bowlby, 1969), bavila istraživanjima na mlađoj djeci, novija su se istraživanja počela baviti adolescentima, tj. ispitivanjem odnosa roditeljskog ponašanja i ponašanja adolescenata. Fauber i sur. (1990) nalaze da je majčino odbacivanje (nedostatak topline i prihvaćanja) povezano s osobnim emocionalnim problemima adolescenata. Capaldi i Patterson (1991) nalaze da je neadekvatna supervizija od strane roditelja, kao i niski intenzitet odnosa roditelj-dijete važan čimbenik loše prilagodbe dječaka u ranoj adolescenciji.

Relativno brojna istraživanja koja nastoje objasniti odnose između roditeljskog ponašanja i psihološkog funkcioniranja djece, najčešće promatraju globalni odnos s oba roditelja ili se pak uglavnom bave istraživanjem uloge majke, dok se uloga oca bezrazložno ignorira (Phares i Compas, 1992). Novija istraživanja upućuju na potrebu zasebnog promatranja interakcije adolescenata i s majkom i s ocem (Rice i sur., 1997). Collins i Russell (1991) ističu da različite teorijske perspektive, od psihoanalize do teorija socijalnog učenja, naglašavaju različitost socijalizacijskih iskustava koju djeci pružaju majka i otac. Intenzitet i kvaliteta odnosa kćerki i sinova s majkom i ocem je različit, pa tako i utjecaj majke i oca na razvoj djeteta može biti vrlo različit.

Uloga odnosa s majkom i ocem može biti specifična i s obzirom na spol djeteta. Tako npr. Lopez i sur. (1992) ističu da je agresivnost djevojaka moguće objasniti neodgovarajućim

odnosima s oba roditelja, premda je jači efekt kad je izraženiji konfliktan odnos s majkom, dok je za mladiće važniji konfliktan odnos s ocem. Kuterovac-Jagodić i Keresteš (1997) ističu da je percepcija roditeljskog odbacivanja najbolji prediktor agresivnog ponašanja. Pri tomu nalaze različita objašnjenja ovisno o vrsti agresivnosti i o spolu roditelja i djece.

Ispitivanja asocijalnih ili agresivnih reakcija djece ne daju konzistentne rezultate, jer zahvaćaju i različite mjere agresivnog ponašanja i različitu kvalitetu interakcije s roditeljima. Jednako tako, u analizi rezultata različitih istraživanja različito se definira agresivno ponašanje, kao i specifičnosti dobi djece s obzirom na moguće razvojne promjene u ispoljavanju agresivnosti (Haapasalo i Tremblay, 1994).

U ovom se istraživanju nastoji provjeriti je li i kako je percepcija negativnog odnosa njihovih roditelja prema njima, povezana s vlastitom manifestnom agresivnošću adolescenata. Posebno se zanimljivim čini istražiti postoji li diferencirani efekt majčinog i očevog negativnog odnosa na agresivnost kćerki i sinova.

Pretpostavka od koje polazi ovo istraživanje jest da spol djece nije zanemariv, da postoje spolne razlike u agresivnosti, te da negativni odnos majke i negativni odnos oca nemaju identično značenje za kćerke i sinove.

METODA

Sudionici

Podaci za ovo ispitivanje prikupljeni su na ukupnom uzorku od 3082 učenika svih srednjih škola u Primorsko-goranskoj županiji. U svakoj je školi ispitan broj učenika proporcionalan broju učenika u toj školi prema ukupnom broju srednjoškolaca u županiji. Pri tome se pazilo da bude proporcionalno zahvaćen i broj učenika po razrednim odjeljenjima (od prvog do četvrtog razreda). Na taj je način obuhvaćen reprezentativan broj učenika s obzirom na vrstu škole i s obzirom na razrednu zastupljenost (a time i na dob). Nevaljanih upitnika, koji su unaprijed isključeni iz analiza, bilo je 112, odnosno 3.63%.

Ukupno je sudionika s valjanim rezultatima bilo 2970. U uzorku je bilo 47.6% mladića i 52.4% djevojaka. U ovu su analizu uključeni samo adolescenti iz potpunih obitelji, to jest oni, koji su mogli procijeniti kvalitetu vlastitih odnosa i s ocem i s majkom, tako da je analiza rezultata izvršena na 2324 učenika.

Instrumenti

Primijenjen je opširniji upitnik kojim su se ispitivali različiti oblici rizičnih oblika ponašanja srednjoškolaca. Za potrebe ovog istraživanja konstruirane su ljestvica Manifestne agresivnosti, ljestvica Negativnog odnosa s majkom i ljestvica Negativnog odnosa s ocem. U Prilogu A su prikazane tvrdnje koje tvore navedene ljestvice.

Za ljestvicu Manifestne agresivnosti od ispitanika se tražilo da iskažu koliko se pojedina tvrdnja iz ponuđenog skupa tvrdnji odnosi na njih i to na ljestvici od pet stupnjeva: 1 = uopće se ne odnosi na mene (nikada), 2 = rijetko se odnosi na mene, 3 = ponekad se odnosi na mene, 4 = često se odnosi na mene, i 5 = gotovo uvijek se odnosi na mene. Mogući raspon rezultata iznosi od 10 do 50. Koeficijent unutrašnje konzistencije, Cronbach alfa, ove ljestvice iznosi .80.

Ljestvice negativnih odnosa s majkom i ocem međusobno su posve podudarne. To omogućuje usporedbu eventualnih razlika u percipiranim odnosima oca i majke. U samom postupku ispitivanja ispitanici su nezavisno procjenjivali koliko se pojedine tvrdnje odnose na majku, a koliko na oca.

Od ispitanika se i za ljestvice negativnih odnosa tražilo da iskažu koliko se pojedine tvrdnje iz navedenog skupa odnose na ponašanje njihove majke, odnosno na ponašanje njihovog oca. Procjenjivanje se također vršilo na ljestvici od pet stupnjeva: 1 = uopće se ne odnosi na njega/nju, 2 = uglavnom se ne odnosi na njega/nju, 3 = niti se odnosi, niti se ne odnosi na njega/nju, 4 = uglavnom se odnosi na njega/nju, i 5 = u potpunosti se odnosi na njega/nju. Mogući raspon rezultata na ovim ljestvicama iznosi od 9 do 45. Koeficijenti unutrašnje konzistencije, Cronbach alfa, za obje ljestvice iznose .81.

Postupak

Istraživanje je provedeno u školama prema preciznom planu i dogovoru s ravnateljima škola. Upitnik se primjenjivao grupno. Ispitivanje je bilo anonimno. Ispitivači su bili dobro pripremljeni studenti i absolventi psihologije. Pretpostavljalo se da će zbog generacijske sličnosti između ispitivača i ispitanika biti ostvarena motivirajuća komunikacija koja će pomoći da prikupljeni podaci budu valjaniji i pouzdaniji.

REZULTATI

Deskriptivni podaci i razlike između djevojkica i mladića u ispitivanim varijablama

U Tablici 1. prikazani su deskriptivni podaci za ispitivane varijable posebno za djevojke i za mladiće, kao i značajnosti razlika između aritmetičkih sredina u ispitivanim varijablama.

Tablica 1: Aritmetičke sredine, standardne devijacije i značajnosti razlika u ispitivanim varijablama između djevojkica i mladića

	djevojke (N=1256)		mladići (N=1068)		značajnost razlike	
	M	sd	M	sd	t	p
AGR	16.12	5.2	18.92	6.96	12.60	0.001
NOO	21.39	7.3	21.16	6.81	0.96	0.12
NOM	21.62	7.2	21.11	6.84	1.55	0.34

Iz rezultata u Tablici 1 razvidno je da se djevojke i mladići statistički značajno razlikuju jedino u varijabli Manifestne agresivnosti (AGR), dok u varijablama Negativnog odnosa s ocem (NOO) i Negativnog odnosa s ocem (NOM) nisu utvrđene statistički značajne razlike. Mladići iskazuju višu razinu manifestne agresivnosti od djevojkica, dok je procjena negativnog odnosa s majkom i ocem podjednaka.

Da bismo utvrdili stupanj povezanosti između ispitivanih varijabli izračunali smo Pearsonove koeficijente korelacije koji su prikazani u Tablici 2.

Svi su koeficijenti korelacije statistički značajni ($p < .001$), no može se uočiti da su oni viši za mladiće nego za djevojke. Ovo bi moglo ukazivati na veće značenje negativnog odnosa s roditeljima za razvoj agresivnosti kod mla-

Tablica 2: Koeficijenti korelacija između ispitivanih varijabli

	AGR	NOO	NOM
AGR	-	0.38	0.31
NOO	0.27	-	0.68
NOM	0.28	0.52	-

Iznad dijagonale su koeficijenti za mladiće, a ispod dijagonale su koeficijenti za djevojke

dića nego kod djevojaka. Istovremeno vidimo da su korelacije između procjene negativnog odnosa s majkom i negativnog odnosa s ocem relativno visoke (.52 kod djevojaka i .68 kod mladića), što ukazuje na sukladnost u stilu odgoja oba roditelja. Po veličini koeficijenta može se pretpostaviti da mladići vide odnos majke i oca prema njima nešto konzistentnijim, nego to vide djevojke.

Povezanost između percipiranog negativnog odnosa s roditeljima i manifestne agresivnosti adolescenata - Multipla korelacijska analiza

S ciljem utvrđivanja zajedničkog doprinosa negativnih odnosa oba roditelja na pojavu agresivnosti djece, izračunati su koeficijenti multiple korelacije, posebno za djevojke i za mladiće, pri čemu su negativni odnosi s majkom i ocem korišteni kao prediktorske, a agresivnost kao kriterijska varijabla. Koeficijent multiple korelacije iznosi, $R=.32$ za djevojke ($p<.001$), i $R=.39$ za mladiće ($p<.001$). Multipla korelacije je dakle, nešto veća za mladiće, i ukazuje da negativni odnosi s oba roditelja objašnjavaju 15.2% varijance agresivnosti mladića i 10.2% agresivnosti djevojaka.

Da bismo utvrdili jesu li za agresivnost mladića i djevojaka podjednako značajni negativni odnosi s majkom i s ocem, izračunati su

Tablica 3: Beta ponderi i njihove značajnosti za predikciju agresivnosti djevojaka i mladića na temelju negativnih odnosa s roditeljima

	djevojke			mladići		
	beta	t	p	beta	t	p
NOM	0.19	6.15	0.001	0.10	2.62	0.009
NOO	0.17	5.52	0.001	0.31	8.15	0.001

beta ponderi ovih varijabli za predikciju agresivnosti. Ovi su rezultati prikazani u Tablici 3.

Beta ponderi upućuju da je za predviđanje agresivnosti mladića "jača" varijabla negativnih odnosa s ocem (beta ponder od .31), nego negativnih odnosa s majkom (beta ponder je .10), dok je kod djevojaka iznos beta pondera podjednak za negativne odnose s oba roditelja.

Analiza diferencijalnih efekata negativnih odnosa majke i oca prema kćerkama i sinovima na agresivnost njihove djece (adolescenata) - Multivarijatna analiza varijance

Da bismo stekli potpuniji uvid u agresivnost adolescenata s obzirom na spol djece i specifičnosti negativnih odnosa s oba roditelja, proveli smo trosmjernu $2(\text{spol}) \times 2(\text{razine negativnih odnosa s majkom}) \times 2(\text{razine negativnih odnosa s ocem})$ analizu varijance.

Varijable negativnog odnosa s ocem i majkom u tu su svrhu podijeljene prema medijanu na ispod i iznad prosječne. Sam granični rezultat medijana isključen je iz analize čime je ponešto smanjen uzorak ispitanika, no pri tome je povećana sigurnost da su preostale procjene stvarno ispod ili iznad prosječne.

Tim je postupkom dobiveno osam kategorija ispitanika, čiji su deskriptivni podaci prikazani u Tablici 4.

Iz Tablice 4. je uočljivo da se ispitivane podskupine razlikuju po broju ispitanika. Veći je broj ispitanika zastupljen u takozvanim kompatibilnim skupinama, to jest skupinama

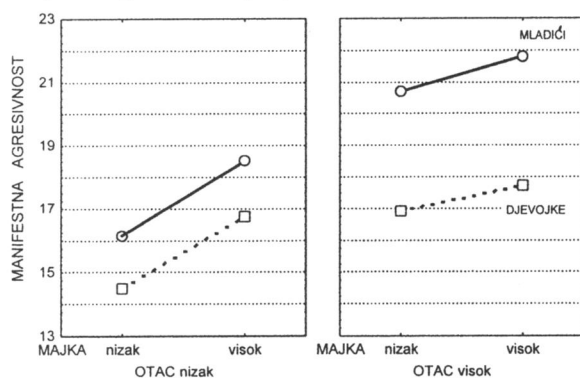
Tablica 4: Deskriptivni podaci za pojedine supkategorije ispitivanih varijabli (broj sudionika, aritmetičke sredine i standardne devijacije na ljestvici Manifestne agresivnosti)

spol	NOM	NOO	N	M	sd
mladić	ne	ne	427	16.2	5.7
mladić	ne	DA	82	20.7	7.8
mladić	DA	ne	102	18.5	5.9
mladić	DA	DA	362	21.8	7.4
djevojke	ne	ne	451	14.5	4.3
djevojke	ne	DA	118	16.9	5.3
djevojke	DA	ne	145	16.8	5.9
djevojke	DA	DA	413	17.7	5.6

u kojima postoji slaganje u razini negativnih odnosa majke i oca (ne-ne, DA-DA). Ove su frekvencije u skladu s tendencijom bračnih parova za uravnoteženjem odnosa prema djeci. U ovoj je analizi ukupno preostalo 2100 ispitanika (973 mladića i 1127 djevojaka).

Rezultati trosmjerne analize varijance prikazani su na Slici 1.

Slika 1. Percepcija negativnih odnosa s majkom i ocem i manifestna agresivnosti djevojaka i mladića

Legenda: nizak = ispod prosječan negativni odnos; visok = iznad prosječan negativni odnos

- Rezultati ove analize upućuju na sljedeće:
1. Postoji statistički značajna razlika u manifestnoj agresivnosti mladića i djevojaka, odnosno u onim oblicima ponašanja koji su mjereni našom ljestvicom. Varijabla spola je bitna varijabla, pri čemu mladići iskazuju u prosjeku veću manifestnu agresivnost od djevojaka, $F(1,2092)=79.86$, $p<.001$.
 2. Postoji statistički značajan efekt negativnog odnosa s majkom. Adolescenti (bez obzira na spol) čije majke u ponašanju iskazuju nisku razinu negativnog odnosa, značajno su manje agresivni od adolescenata čije majke iskazuju visoku razinu negativnog odnosa, $F(1,2092)=26.68$, $p<.001$. Negativan odnos od strane majke može, dakle, biti uzročnikom povećane agresivnosti adolescenata.
 3. Postoji statistički značajan efekt negativnog odnosa s ocem. Adolescenti (bez obzira na spol) čiji očevi u ponašanju iskazuju nisku razinu negativnog odnosa, značajno su manje agresivni od adolescenata čiji očevi iskazuju visoku razinu negativnog odnosa, $F(1,2092)=78.21$, $p<.001$. Negativan odnos od strane oca također može biti uzročni-

kom povećane agresivnosti adolescenata. Usporedba F-omjera za majku i oca ukazuje na veće značenje negativnog odnosa oca, nego negativnog odnosa majke za manifestnu agresivnost njihove djece.

4. Pokazuje se značajna interakcija spola i odnosa s ocem, $F(1,2092)=12.48$, $p<.001$. Ova interakcija upućuje na veći efekt negativnog odnosa oca za mladiće nego za djevojke. Specifičnosti ovih odnosa provjerene su Post-hoc analizom koja je opisana u nastavku teksta.
5. Pokazuje se i statistički značajna interakcija tipa odnosa i spola roditelja, $F(1,2092)=4.55$, $p=.033$. Ovaj rezultat upućuje na mogućnost da važnost negativnog odnosa majke i oca nije podjednaka, tj. stupanj agresivnosti djeteta ovisi i o kompatibilnosti, slaganju ili neslaganju roditelja u odnosu prema djeci.

Specifičnosti odnosa s majkom i ocem i agresivnosti kćeri i sinova

Da bi se utvrdile specifične relacije kvalitete odnosa majke i oca i razine agresivnosti kćerki i sinova provedena je Newman-Keuls-ova post-hoc analiza. Ovom su analizom utvrđene značajnosti razlika između pojedinih supkategorija adolescenata s obzirom na izraženu kvalitetu percipiranih negativnih odnosa majke i oca.

Negativni odnos s roditeljima i agresivnost mladića

Mladići čija oba roditelja (i majka i otac) iskazuju nisku, ispodprosječnu razinu negativnog odnosa, iskazuju nižu razinu agresivnosti od svih drugih skupina mladića. Nepostojanje negativnog odnosa i neprijateljstva od strane roditelja smanjuje, dakle, rizik za razvoj agresivnog obrasca ponašanja kod mladića.

Mladići koji percipiraju negativan odnos s majkom ali ne i s ocem, statistički su značajno agresivniji od prethodne skupine, tj. onih mladića koji nemaju negativan odnos s oba roditelja. Ta je skupina mladića statistički ipak manje agresivna od mladića koji imaju negativan odnos s ocem, i to bez obzira kakav im

je odnos s majkom. Naime, čak i kada odnos s majkom nije negativan, a odnos s ocem jest, mladići iskazuju podjednaku - visoku razinu agresivnosti.

Mladići čiji očevi iskazuju visoku razinu negativnog, neprijateljskog odnosa, ujedno iskazuju i najvišu razinu agresivnog ponašanja od svih razmatranih kategorija.

Negativni odnos s roditeljima i agresivnost djevojaka

Kod djevojaka situacija je ponešto različita nego kod mladića. Najnižu razinu agresivnosti, kao i kod mladića, imaju djevojke čiji roditelji ne iskazuju negativan, neprijateljski odnos. Ova se skupina statistički značajno razlikuje od svih ostalih skupina djevojaka. Postojanje negativnog odnosa s jednim (bez obzira je li to majka ili otac) ili s oba roditelja ima, međutim, podjednake efekte na agresivnost djevojaka. Uloga oca ovdje nije tako bitna kao kod mladića, jer i negativan odnos s majkom, uz nepostojanje negativnog odnosa s ocem, ima podjednake efekte na razinu agresivnosti djevojaka.

Interakcija negativnog odnosa s roditeljima i spola adolescenta

Ovdje valja istaći da se kategorija najmanje agresivnih mladića (to su oni koji ne percipiraju negativan odnos ni sa jednim roditeljem) statistički značajno ne razlikuje od djevojaka koje imaju negativan odnos ili s majkom ili s ocem ili s oba roditelja. Ova skupina mladića ima dakle podjednako izraženu agresivnost kao i sve skupine djevojaka, osim skupine djevojaka koja nema negativne odnose ni s jednim roditeljem, a koje su najmanje agresivne. Sve se ostale skupine mladića značajno razlikuju od svih ostalih skupina djevojaka.

Ovaj se značajan interakcijski efekt javlja, jer se pokazuje da je agresivnost mladića značajno povezana s lošim odnosima s ocem, dok kod djevojaka to nije slučaj.

RASPRAVA

Dobiveni rezultati o važnosti negativnog odnosa s majkom i s ocem idu u prilog postojećim spoznajama o ulozi roditeljske hostilnosti u razvoju agresivnog ponašanja djece. Potvrđuje se povezanost između neprijateljskog odnosa roditelja i povećane incidencije eksternaliziranih problema kod djece (Barber, 1996). Roditeljsko izlaganje djeteta neprijateljskim emocijama, nerazumijevanje djeteta, često sukobljavanje, stalno prigovaranje, iskazivanje nezadovoljstva djetetom, bezrazložne i neargumentirane zabrane i kazne, ili čak fizičko kažnjavanje, odraz su roditeljskog neprihvatanja, neuvažavanja i potiranja integriteta i dostojanstva vlastitog djeteta. Ovi oblici ponašanja roditelja prema djeci, koji su ispitani u našem istraživanju, predstavljaju dakle bitne rizične faktore koji najvjerojatnije doprinose povećanoj agresivnosti u adolescenciji. Takav odnos prema djetetu jednostavno ne može biti dobar, jer vitalne potrebe djeteta za toplinom, razumijevanjem, uvažavanjem, prihvaćanjem, podrškom i poticanjem od strane roditelja, ostaju nezadovoljene. Time se praktički isključuje iz funkcije jedan od glavnih protektivnih faktora razvoju negativnog samopoimanja i antisocijalnog ponašanja, a to je roditeljsko prihvaćanje i podrška.

Spolne razlike u manifestnoj agresivnosti koje su ovdje ispitane upućuju na veću agresivnost mladića. Rezultati su u skladu s gotovo svim istraživanjima koja su se bavila ovim usporedbama. Manja agresivnost djevojaka objašnjava se različitim mehanizmima. Gilligan (1996) tako smatra da je manja agresivnost kod djevojaka posljedica njihove češće interakcije s majkom, unutar koje se više naglašava poticanje empatije i brige za druge, što je upravo suprotno agresivnom ponašanju. Spolne razlike isto tako mogu slijediti razlike u socijalizaciji i upravljanju negativnim emocijama: djevojčice se uči kontrolirati negativne emocije ljutnje, dok se dječake potiče na iskazivanje ljutnje (Miller, 1991). Istraživanja koja povezuju izloženost zlostavljanju i poremećaje u ponašanju, upućuju na spolne razlike u zastupljenosti eksternaliziranih ili inter-

naliziranih problema (McGee i sur., 1997). Djevojčice izložene negativnom odnosu i fizičkom zlostavljanju, značajno više od mladića iskazuju internalizirane probleme (anksioznost, povlačenje, depresiju), dok dječaci češće eksternaliziraju svoje probleme putem agresije i antisocijalnog ponašanja (McGee i sur., 1997). Spolne razlike mogu se, nadalje, interpretirati i sukladno nalazima prema kojima su dječaci skloniji od djevojčica ponašati se agresivno nakon promatranja agresivnog modela (Cummings, 1987).

U našem se istraživanju razlike u agresivnosti djevojaka i mladića, međutim, isto tako mogu pripisati i specifičnim, ovdje korištenim, oblicima ponašanja koji su karakteristični za tipično muško ponašanje (npr. fizički napad na osobe, psovanje i vikanje na javnom mjestu, namjerno uništavanje stvari, grupne tučnjave i sl.). Novija istraživanja pokazuju da žene pri iskazivanju agresivnosti ne koriste takve oblike ponašanja, već su sklonije posrednoj verbalnoj agresiji, vrijeđanju, ponižavanju i odbacivanju ljudi (Björkqvist i sur., 1992; Cairns i sur., 1989). Djevojke često iskazuju relacijsku agresivnost (Crick, 1995; Crick i Grotpeter, 1995) koja se manifestira ogovaranjem, isključivanjem vršnjaka iz grupe i remećenjem tuđih prijateljskih veza. Pokazuje se naime, da značajno manje žena sudjeluje u ozbiljnim oblicima nasilja, poput fizičkog obračunavanja, seksualnog zlostavljanja ili homicida (Rutter i Giller, 1983). Stoga rezultate dobivene ovim istraživanjem ne možemo interpretirati u kategorijama veće muške agresivnosti, već samo veće agresivnosti mladića u specifičnim, ovdje ispitivanim oblicima agresivnog ponašanja.

Stoga se i veći efekt očevog negativnog odnosa na ponašanje sinova, u našem istraživanju, može objašnjavati i modeliranjem muškog manifestiranja agresivnosti koje mladići uče od očeva. Ove "muške" oblike ponašanja djevojke jednostavno ne usvajaju.

Rezultati ovog istraživanja upućuju na važnost odnosa s ocem za dječake. Očevi imaju dakle bitnu integralnu ulogu u razvoju ličnosti i identiteta djece-adolescenata (vidi pregledni rad, Phares i Compas, 1992), što se u slučaju

javljanja manifestne agresivnosti posebice odnosi na sinove. U adolescenciji otac i sin vjerojatno razvijaju bliže odnose, nego otac i kćer. Ako je veza oca i sina narušena kroz hostilan odnos oca, to će znatno doprinijeti povećanju agresivnih reakcija sina, bez obzira na nepostojanje negativnog odnosa s majkom. Dječaci koji su izloženi neprijateljskom odnosu od strane oca, vjerojatno, uz ljutnju, osjećaju i odbacivanje, povrijeđenost, ranjivost i izoliranost. Sputavanje iskazivanja povrijeđenosti ili bijesa, posebice prema samom ocu, vodi ka ispoljavanju agresivnog ponašanja prema vani, često prema vršnjacima ili stvarima. Ranjivi, povrijeđeni i zaplašeni muškarci češće reaguju agresivno (Miller, 1991). Agresivno ponašanje neki smatraju i pobunom protiv oca koji odbacuje svoga sina.

Djevojke reaguju podjednako agresivno i kada percipiraju negativan odnos majke, kao i kad imaju negativniji odnos s ocem. Rezultati ovog istraživanja upućuju da je za agresivnost djevojaka podjednako važna percepcija negativnog odnosa barem s jednim roditeljem, što je slično nalazu Lopeza i sur. (1992) i Rice i sur. (1997).

Rezultati ovog i sličnih istraživanja, dodatno upućuju na važnost uloge oca u razvoju ličnosti adolescenata. Nalazi koji ističu veću važnost odnosa s majkom u razvoju problematičnih ponašanja, karakteristični su za predškolsku i ranu školsku dob kada je veći efekt privrženosti majci kao primarnom skrbniku (Rothbaum i sur., 1995). Relativno značenje uloge majke i oca različito je za različitu dob djece (Kerns i Stevens, 1996). Naime, s obzirom na različite razvojne faze, zadatke i potrebe djece različite dobi, čini se uputnim uvažavati diferencijalni doprinos odnosa s majkom, odnosno s ocem za pojedine periode u razvoju djece. Istraživanja u ovom području još su u začetku, te još nema sustavnih i konzistentnih rezultata o značenju specifičnih interakcija spola djeteta i spola roditelja.

Zaključiti se, dakle, može da negativan odnos roditelja prema vlastitoj djeci vrlo lako može rezultirati agresivnim ponašanjem u adolescenciji. Mladići su, za razliku od djevojaka, skloniji eksternaliziranju svojih problema

koji su uzrokovani osjećajem odbacivanja i neprihvatanja od strane roditelja. Stoga se češće ponašaju nasilno. Za njih je posebice rizičan negativan odnos s ocem, koji je bitan kao primarni model ponašanja.

Buduća bi istraživanja u području agresivnosti u adolescenciji također trebala ispitati i specifično "ženske" oblike relacijske agresivnosti i provjeriti diferenciran negativni odnos majke i oca na razvoj ovog tipa agresivnosti kod djevojaka.

LITERATURA

- Adler, A. (1929): The practice and theory of individual psychology. London: Routledge & Kegan Paul.
- Ansbacher, H. L., Ansbacher, R. R. (ur.) (1956): The individual psychology of Alfred Adler: A systematic presentation in selections from writings. New York: Harper & Row.
- Barber, B. K. (1996): Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development*, 67, 3296-3319.
- Björkqvist, K., Lagerspetz, M. J., Kaukiainen, A. (1992): Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 18, 117-127.
- Blumstein, A., Farrington, D. P., Moitra, S. (1985): Delinquent careers: Innocents, desisters, and persisters. (u) M. Tonry, N. Morris (ur.), *Crime and justice: An annual review*, Vol. 6, str. 187-219. Chicago: University of Chicago Press.
- Bowlby, J. (1969): Attachment and loss: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.
- Capaldi, D. M., Patterson, G. R. (1991): Relation of parental transitions to boys' adjustment problems: I. A linear hypothesis. II. Mothers at risk for transitions and unskilled parenting. *Developmental Psychology*, 27, 489-504.
- Cairns, R. B., Cairns, B. D., Neckerman, H. J., Ferguson, L. L., Gariépy, J. L. (1989): Growth and aggression: I. Childhood to early adolescence. *Developmental Psychology*, 25, 320-330.
- Carey, G. (1994): Genetics and violence. (u) A. J. Reiss, K. A. Miczek, J. A. Roth (ur.), *Understanding and preventing violence: Vol. 2. Biobehavioral influences*, str. 21-57. Washington, DC: National Academy Press.
- Collins, W. A., Russell, G. (1991): Mother-child and father-child relationships in middle childhood and adolescence: A developmental analysis. *Developmental Review*, 11, 99-136.
- Crick, N. R. (1995): Relational aggression: The role of intent attributions, feelings of distress, and provocation type. *Development and Psychopathology*, 7, 313-322.
- Crick, N. R., Grotpeter, J. K. (1995): Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710-722.
- Cummings, E. M. (1987): Coping with background anger in early childhood. *Child Development*, 58, 976-984.
- Dryfoos, J. G. (1990): Adolescents at risk: Prevalence and prevention. New York: Oxford University Press.
- Farrington, D. P. (1991): Childhood aggression and adult violence: Early precursors and later life outcomes. (u) D. J. Pepler, K. H. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression*, str. 5-29. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Farrington, D. P., Loeber, R., Elliott, D. S., Hawkins, J. D., Kandel, D. B., Klein, M. W., McCord, J., Rowe, D. C., Tremblay, R. E. (1990): Advancing knowledge about the onset of delinquency and crime. (u) B. B. Lahey, A. E. Kazdin (ur.), *Advances in clinical child psychology*, str. 283-342. New York: Plenum Press.
- Fauber, R., Forehand, R., Thomas, A. M., Wierson, M. (1990): A mediational model of the impact of marital conflict on adolescent adjustment in intact and divorced families: The role of disrupted parenting. *Child Development*, 61, 1112-1123.
- Gilligan, C. (1996): The centrality of relationship in human development: A puzzle, some evidence, and a theory. (u) G. C. Noam, K. W. Fisher, (ur.) *Development and Vulnerability in Close Relationships*. (str. 237-261). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gottesman, I. I., Goldsmith, H. H. (1994): Developmental psychopathology of antisocial behavior: Inserting genes into its ontogenesis and epigenesis. (u) C. A. Nelson (ur.), *The Minnesota symposia on child psychology: Vol. 27. Threats to optimal development: Integrating biological, psychological, and social risk factors*, str. 69-104. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Haapasalo, J., Tremblay, R. E. (1994): Physically aggressive boys from ages 6 to 12: Family background, parenting behavior, and prediction of delinquency. *Journal of Counseling and Clinical Psychology*, 62, 1044-1052.
- Hojat, M. (1994): Developmental pathways to violence: A psychodynamic paradigm. *Peace Psychology Review*, 1, 177-196.
- Horney, K. (1945): *Our inner conflicts*. New York: Norton.
- Kerns, K. A., Stevens, A. C. (1996): Parent-child attachment in late adolescence: Links to social relations and personality. *Journal of Youth and Adolescence*, 25, 323-342.
- Kuterovac-Jagodić, G., Keresteš, G. (1997): Perception of parental acceptance-rejection and some personality variables in young adults. *Društvena istraživanja*, 4-5, 477-492.
- Loeber, R. (1988): Natural histories of conduct problems, delinquency, and associated substance use: Evidence for developmental progressions. (u) B. B. Lahey, A. E. Kazdin (ur.), *Advances in clinical child psychology*, Vol. 11, str. 73-124. New York: Plenum Press.
- Loeber, R., Hay, D. F. (1997): Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology*, 48, 371-410.
- Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M. (1998): Development of Juvenile Aggression and Violence Some Common Misconceptions and Controversies. *American Psychologist*, 53, 242-259.

- Lopez, F. G., Watkins, C. E., Manus, M., Hunton-Shoup, J. (1992): Conflictual independence, mood regulation, and generalized self-efficacy: Test of a model of late-adolescent identity. *Journal of Counseling Psychology*, 39, 375-381.
- McGee, R. A., Wolfe, D. A., Wilson, S. K. (1997): Multiple maltreatments experiences and adolescent behavior problems: Adolescents' perspectives. *Development and Psychopathology*, 9, 131-149.
- Miles, D. R., Carey, G. (1997): Genetic and Environmental Architecture of Human Aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 207-217.
- Miller, J. B. (1991): The construction of anger in women and men. (u) J. V. Jordan, A. G. Kaplan, J. M. Miller, I. P. Stiver, J. L. Surrey, J. L. (ur.) *Womens' Growth in Connection*. New York: The Guilford Press.
- Phares, V., Compas, B. E. (1992): The role of fathers in child and adolescent psychopathology: Make room for daddy. *Psychological Bulletin*, 111, 387-412.
- Rice, K. G., Cunningham, T. J., Young, M. B. (1997): Attachment to parents, social competence, and emotional well-being: A comparison of black and white late adolescents. *Journal of Counseling Psychology*, 44, 89-101.
- Robins, L. N. (1966): *Deviant children grown up: A sociological and psychiatric study of sociopathic personality*. Baltimore: Williams & Wilkins.
- Rogers, C. (1959): A theory of therapy, personality, and interpersonal relationships, as developed in the client-centered framework. (u) S. Koch (ur.), *Psychology, the study of a science: Formulations of the person and the social context*, str. 184-225. New York: McGraw-Hill.
- Rothbaum, F., Rosen, K. S., Pott, M., Beatty, M. (1995): Early parent-child relationship and later problem behavior: A longitudinal study. *Merrill-Palmer Quarterly*, 4, 133-151.
- Rowe, D. C. (1990): Inherited dispositions toward learning delinquent and criminal behavior: New evidence. (u) L. Ellis, H. Hoffman (ur.), *Crime in biological, social, and moral contexts*, str. 121-133. New York: Praeger.
- Rowe, D. C., Rodgers, J. L. (1989): Behavioral genetics, adolescent deviance, and "d": Contributions and issues. (u) G. R. Adams, R. Montemayor, T. P. Gullotta (ur.), *Biology of adolescent behavior and development. Advances in adolescent development: An annual book series*, Vol. 1, str. 38-67. Newbury Park, CA: Sage.
- Rutter, M., Giller, H. (1983): *Juvenile delinquency: Trends and perspectives*. Harmondsworth, England: Penguin.
- Shaffer, D. R. (1979): *Social and personal development*. Monterey: Brooks/Cole Publishing Company.
- Spielberger, C. D., Jacobs, G. A., Russell, S., Crane, R. (1983): Assessment of anger: The State-Trait Anger Scale. (u) J. N. Butcher, C. D. Spielberger (ur.), *Advances in personality assessment*, Vol. 3, str. 112-134. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

PRILOG A

Ljestvica Manifestne agresivnosti

Namjerno sam fizički napala neke osobe
Vrijeđam ljude, govorim ih da su glupi i slično
Psujem i derem se na javnom mjestu
Sudjelovala sam u krađama
Namjerno uništavam stvari
Ljudi s kojima se družim su agresivni
Bila sam umiješana u grupnim tučama
Verbalno se sukobljavam s profesorima
Žicam novac od drugih ljudi
Sukobljavam se s vršnjacima zbog razlika u mišljenju

Ljestvica Negativnog odnosa s majkom, odnosno Negativnog odnosa s ocem

Dolazim s njom/njim u sukobe
Osjećam da me ne razumije
Stalno prigovara mojim postupcima
Brani mi ono što je dozvoljeno mojim vršnjacima
Viče na mene
Tukla/tukao me je
Kažnjava me i kad nisam ništa loše učinila
Nije zadovoljna/an ni s čim što napravim
Uzrujava me, nervira me

ADVERSE PARENTAL RELATIONSHIPS AND ADOLESCENT AGGRESSIVENESS: THE IMPORTANCE OF THE PARENT'S GENDER AND THE CHILD'S GENDER

ABSTRACT

This study examines the relationship between the perceived level of adverse conduct of mothers and fathers towards their children, and the aggressive behaviour of their daughters and sons from age 15 to 19. The research was carried out on a sample of 2,324 students from all secondary schools in Primorsko-goranska County. The results testify to a significantly more conspicuous aggressiveness of adolescent boys in comparison to girls, but they also indicate the different effects of adverse maternal and paternal relationships on the aggressiveness of adolescent girls and boys. Although a negative relationship with both mother and father proved to be a significant factor of aggressiveness in both young girls and boys, an adverse relationship with the father does not have as significant an impact on the aggressiveness of girls as on boys. For a relatively pronounced level of aggressiveness to surface in adolescent girls, the presence of a negative relationship with the mother suffices, while aggressive behavior in young boys is heavily underscored through the existence of a negative relationship with the father, regardless of the type of relationship they have with their mother. The results of this study are discussed in the context of the differential importance in the parental relationship of each gender on the development of personality in adolescence.

Key words: adolescence, aggressiveness, parental relationship, attachment